

*A szerzőnek a doktori disszertáció témakörében
megjelent eddigi publikációi:*

- BUSKÓ Tibor László (2008): Egy működésképtelen önkormányzat társadalmi Zala megyében: a Zalaapát-Háti Kistérségi Társulás. Kísérlet egy kistérségi konfliktus feloldására. In: Buskó Tibor László (szerk.): *Magyarországi önkormányzatok a 21. században*. In: Ateller Iskola, Gimnázium Gyógyegység, Budapest, Budapest, 175-194. o.
- BUSKÓ Tibor László (2008): *Gallénháza házassági vonzáskörzete 1870-1980. Fiktív avagy a kistérségi identitás reprezentációja?* Comenius 18. évf. 1. sz. 60-82. o.
- BUSKÓ Tibor László (2007): *Magyarország közigazgatás-története a XX. században*. In: Benkő Péter – Buskó Tibor László: *Magyarország közigazgatás- és gazdaságtörténete a XX. században*. AVF, Budapest
- BUSKÓ Tibor László (2006): *A kistérségi szint fejlődése Magyarországon 1990-től napjainkig*. In: AVF Tudományos Közlemények 14-15. április. 107-114. o.
- BUSKÓ Tibor László (2006): *A „Göncsijhez” tartozni. A történeti örökségre utaló fogalomhasználat diszkriminációs-motívumok tanulságai*. Rendi társadalom – Polgári társadalom 17. Szombathely 2006. 113-132. o.

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

A történeti hivatkozások szerepe a kistérségi önszerveződés kialakulásában Magyarországon
(1990-2004)

- *különbös tekintettel Zala megyére* –

Buskó Tibor László

2008

(A problémafelvetés)

A kistérséget a vonatkozó szakirodalom általában egy, a településeknél nagyobb, de a megye méretét el nem érő területi egységgel azonosítja. Magyarországon alapvetően két formáját különböztetjük meg ezeknek a különvenes évek elejétől kezdve megjelenő területi egységeknek:

- (i) a „félutórl”, központilag deflnált és lehatárolt kistérségek szintje
- (ii) az „alutórl”, helyi kezdeményezés alapján szerveződő (bottom-up) kistérségek szintje

A központilag deflnált és lehatárolt kistérségi szint legfontosabb előzménye a Központi Statisztikai Hivatal 1994. január 1-én hatályba léptetett statisztikai kistérségi rendszere, amely a kistérséget a „*települések közötti valós munka -, lakóhelyi, közlekedési, középiskolai ellátási (oktatás, egészségügyi, kereskedelem) stb. kapcsolatokon alapuló*” városi vonzáskörzetként határozta meg. Ez a gondolkodásmód az 1996. évi XXI. tv.-t (a terület-

zácós hullánát – ma is változatlan formában hának-
érvényesülnek az említett kistérségek területén.

(ad 5) Végül a korrekció harmadik iránya – Újud-
var és Gelse községek történeti dímenziókba nyúló konf-
liktusát bemutarva – arra mutatott rá, hogy még a taró-
sabb struktúrákba nem illeszkedő, „rendellenes” vonáso-
kat mutató kistérségi önszerveződések és/vagy települé-
sek esetében sem lehetetlen a történeti magyarázat. Csak-
hogy ezekben az esetekben az eseti történeti leírás mód-
szerével kell kiegészítenünk általános történeti magyará-
zó sémánkat.

A kutatás további irányait elsősorban az eseta-
mulmányok segítségével szemléltetett korrekciós irányok
elmélyítése jelentheti. Így: a „természetes közösség” fo-
galmára hivatkozó különféle narratívák feltárása, rend-
szerezése és igazolása; a történeti örökséget egyfajta tő-
kének tekintő különféle stratégiák elhelyezése a történeti
örökségre vonatkozó fogalomhasználat diszkontinuitás-
modelljében; történeti magyarázat a „rendellenes” voná-
sokat mutató egyéb kistérségi önszerveződések és/vagy
települések esetében is.

fejlesztési törvény) követően meghatározó szerephez
jutott a hazai közigazgatási-területfejlesztési diskurzus-
ban. A folyamat végül a 2004. évi CVII. törvényben tel-
jesedett ki, amely a kistérségi szintű támogatási rendszer
privilegizált elemének tekinthető „*előbbélteli kistérségi
térültségek*” határait a statisztikai kistérségek rendszere
alapján alakította ki.

Pedig a rendszerváltást követően a kistérségi szint
egy másik, helyi kezdeményezés alapján szerveződő for-
mája is megjelent hazánk területén. Már az 1990. évi
LXV. tv. (az önkormányzati törvény) lehetővé tette, illet-
ve részletezte a helyi önkormányzatok különféle társulási
formáit. Az „alulról” szerveződő kistérségek színjének
kialakulása – különösen a komplex célkitűzéseket meg-
fogalmazó együttműködési formák esetében – kezdetben
meglehetősen vonatottan haladt. A tanácsrendszer kény-
szerátsulásainak örökségétől aligha függetleníthető bi-
zalmatlanság azonban rövidesen oldódni kezdett, s az
ezredforduló környékére az alulról építkező kistérségek
lényegében általánossá váltak. Ebben komoly szerephez
jutottak bizonyos országos, illetve uniós szintű kezdemé-
nyezések. Hogy csak a legfontosabbakat említsük, ilyen

volt Országos Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium PHARE-program keretén belül a hazai kistérségi együttműködések számára kiírt 1993-94-es pályázat, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium által a SAPARD programban való részvételre kiírt 1999-es pályázat, vagy a főfoglalkozású kistérségi menedzserek alkalmazását lehetővé tévő egyéb pályázatok.

A hazai közigazgatási-területfejlesztési politika már a kezdetektől igyekezett, hogy az alulról építkező szerveződésekhez hozzáigazítsa a statisztikai kistérségek rendszeréhez. A 2004. évi CVII. tv. végül elérte a célját. Mivel azonban a törvény a központi támogatásokat a „*többszélű kistérségi társulások*”-ban való részvételhez köti, az alulról építkező kistérségek statisztikai kistérségekhez igazítása a többcélú kistérségi társulásoktól független támogatási formák többségének eltűnéséhez, ezáltal pedig a helyi kezdeményezés alapján szerveződő kistérségek szintjének súlytalanná válásához vezethet.

A statisztikai kistérségek privilegizálása nem könnyíti meg a kistérség kifejezés tisztázására irányuló elméleti reflexiókat. A közigazgatási-területfejlesztési diskurzus főáramához kapcsolódó kutatások általában

zot strukturák állnak. A felhasznált források bizonyos sajátosságai (főleg a túlságosan is erős kötődés a mindenkori közigazgatási-területfejlesztési diskurzus perspektívájához) azonban különféle korrekciókat tettek szükségessé.

(*ad 3*) A korrekció első iránya rámutatott, hogy a „mindemapi tapasztalatnak” világára visszavezethető kohezióból kiindulva, a „*természetes közösség*” fogalmának felhasználásával (itt: Gellénháza házassági vonzásokörzetének feltárása útján) a problematikusnak tűnő kistérségi önszerveződéseket egy részének esetében történeti magyarázat adható.

(*ad 4*) A korrekció második iránya arra mutatott rá, hogy néhány társulás számára valamely homogén történeti-néprajzi téjegységhez (*kistájhoz*) tartozás jelenti a történeti hivatkozások referenciaalapját. Mivel azonban a valamely kistájhoz tartozásra építő narratívák nagymértékben idealizáltak, a kistáj fogalmával kapcsolatos történeti hivatkozásokat inkább magyaráztuk a kortárs vidékfejlesztési diskurzus sajátosságaival, mint azzal, hogy a távolabbi múlt struktúrai – tudelve a közelmúlt moderní-

zónai konfliktus történeti gyökereinek megismerése – még az efféle anomáliákat is érthetővé tudja tenni.

(Következtetések, a kutatás további lehetséges irányai)

Kutatásunk eredményei közül elsősorban a következő felismerések járulhatnak hozzá a kistérség meghatározásához, tartalmának egységes felfogásához, az egyértelmű szakmai nyelvhasználat kialakulásához.

(ad 1) A kései állanszocializmus közigazgatási-területfejlesztési diskurzusa által intézményesített alapkategóriáinak (a városi vonzáskörzet szintjének esetében: a *városkörnyékek/írások*; a mikrokörzet szintjének esetében: *közös közösségi tanácsok/kiemelt alsófokú vonzáskörzetek*) ugyan jelentős segítséget adhatnak a kistérség fogalmának kidolgozásához, a kortárs kistérségi önszerveződések történeti gyökereinek feltárásának azonban feltétlenül túl kell lépnie ezen a ponton.

(ad 2) Általános történeti magyarázó sémánk bizonyította, hogy a városi vonzáskörzetek, illetve mikrokörzetek mögött tartósabb, történetileg meghatáro-

kritika nélkül veszik át az 1994-es KSH-definíciót, illetve az éppen aktuális statisztikai kistérség-lehatárolást. Mások felismerték ugyan a statisztikai kistérségek rendszerhez köthető megközelítés korlátjait, de a privilegiált megközelítés eleve kizárásával legalább annyi új problémát teremtenek, mint amennyit meg kívánnak oldani. A kistérségi diskurzusban tehát nagyfokú bizonytalanság uralkodik, s ez sürgető igénytel vetette fel kutatásunk voltaképpeni célját, hozzájárulást a kistérség meghatározásához, tartalmának egységes felfogásához, az egyértelmű szakmai nyelvhasználat kialakulásához.

Elsősorban az alulról építkező kistérségekre koncentráltunk, hiszen – ellentétben a felülről definiált kistérségi formákkal – a kistérség egysége szempontjából kulcsfontosságú regionális identitás a priori szakszerveződésekkel mutatkozik meg ezek keretei között. Kutatásunk terepétől pedig azt a Zala megyét választottuk, ahol a rendszerváltást követő bő évtizedben talán a legtöbb hazai kistérségi önszerveződés alakult meg, köztük a legprofesszionálisabban működők.

A kistérség diskurzusban eluralkodó bizonytalanságok feloldása csakis úgy volt lehetséges, hogy nem köteleztük el magunkat eleve valamilyen fogalomban lévő meghatározás mellett, inkább „*helitől*”, a „*résznevők perspektívájából*” próbáltuk megközelíteni a kistérség fogalmát. A regionális diskurzus felé közelítve a problémát úgy tűnik, hogy a „*résznevők perspektívájának*”, az „*antiredukcionizmusnak*” juttatott megkülönböztetett figyelem sok tekintetben összeegyeztethető az 1970-es évek elejétől, angolszász területen kibontakozó, leginkább *Anne Buttner* és *Yi-Fu Tuan* nevével fémjelvezhető humanista földrajz módszertanával.

A humanista földrajz alapkategóriája a „*hely*”, azaz a szubjektív módon megtapasztalt egyéni és/vagy közösségi jellegű tér, amelyhez a résznevők perspektívájának minél gondosabb megfigyelésén és leírásán keresztül vezet az út. A hely fogalma a „kistérség” kifejezés mögött álló jelentéstartalmak sokkal összetettebb megragadását teszi lehetővé, mintha egy önkényesen definiált megközelítésből, például a város és tágabbi környezete

nalis értelemben Gelse felé orientálódó Gelsesziget közösség 1970-ben merően elutasította, hogy egy Újudvar vezetése alatt álló közös községi tanácshoz csatlóják, Újudvar központját fejlesztése lekerült a napirendről, s hosszas huzavona után, 1977-ben végül Újudvar teték a Gelse vezetése alatt álló közös községi tanács részévé. S a magukat többre hivatottnak érző újudvarnak sértettsége egy idült Gelse-ellenességig vezetett el.

A közös községi időszakot az egykori társközségek gyakran éltek meg úgy, mint a gesztortelepülések kísérletét településük elsorvasztására. Az ilyesfajta ellenérzések a rendszerváltást közvetlenül követő időszakban nem ritkán akadályozták a kistérségi önszerveződések kialakulását. A leggyakoribb esetben az ellenérzéseket előbb-utóbb oldani tudta az a felismerés, hogy az önmagukban túlságosan is gyenge helyi önkormányzatoknak szüksége van egy kistérségi léptékű összefogásra. Újudvar azonban idült Gelse-ellenessége miatt képtelen volt megszabadulni ettől a kellemetlen örökségtől. Egy általános történeti magyarázó séma keretét között maradva ez persze csak egyszerű anomália, de az egyediségre koncentráló történeti leírás – esettanulmányunkban: Újudvar és Gelse kö-

csupán papíron létezett, s Újudvar számára – figyelembe véve Nagykanizsa városának a kistérségi ügyek iránt akkoriban tanúsított passzivitását – a szomszédos, Gelse központú *Principális-mente Térségi Területfejlesztési Társuláshoz* való csatlakozás tűnt volna a leginkább racionális megoldásnak. Újudvar azonban mégsem kívánt részt venni a Gelse központú társulás munkájában. Az általunk rögzített interjúk alapján ennek legfontosabb oka egy Újudvar és Gelse közötti, az önkormányzati törvény elfogadását követő évek forrásmegosztási vitái által motivált településközi konfliktus. Esettanulmányunk azonban nem állt meg a konfliktus tényének egyszerű rögzítésénél: számunkra a konfliktus történeti gyökereinek a felárása volt igazán fontos, amely mögött az államszocialista rendszer közigazgatási-területfejlesztési politikájának sajátos logikája húzódik meg. Az ide vonatkozó levéltári források arról tanúsítanak, hogy a gáztlító állomása miatt helyi jelentőségű ipari központnak tekintett Újudvart a szocialista közigazgatási-területfejlesztési politika az 1960-as években termelőszövetkezeti, majd közös tanácsi székhelyé igyekezett fejleszteni. Mivel azonban az Újudvar szomszédságában fekvő, de funkció-

közötti funkcionális kapcsolatok privilegiálásából indulnánk ki. Mindazonáltal a humanista földrajz mégsem tekinthető egy hussleri értelemben vett „szigorú tudománynak”, vagyis többnyire el szokott érkezni egy olyan pontig, amelyen túl rászorul az objektív tudományok külső magyarázati sémáira.

Buttimer a pozitív tudományok egyfajta *preambulumának* tekinti a humanista módszert. Igen ám, de milyen típusú objektív magyarázati sémák egyeztethek össze a humanista preambulummal? A magunk részéről egyfajta strukturalista értelmezési keret mellett döntünk. Az általunk idézett francia (*Armand Frémont, Charles Ricq, Bernard Poche*), és angolszász (*Allan Pred, Nigel Thrift*) szerzők, valamint a film *Ansi Pasi* kutatásaiban *Pierre Bourdieu*, illetve *Anthony Giddens* szociológiája, konkrétan: az emberi tényező, illetve a társadalmi struktúrák dialektikája köszön vissza. A strukturalista értelmezési keretek között mozogva tehát úgy válik lehetővé az objektív tudományok külső magyarázati sémáira való hivatkozás, hogy nem kell feladnunk humanista kiindulópontunk kitüntetett szerepét.

A strukturalista értelmezési keret alapkategóriája a *régión*. Maga a kistérség felfogható egyfajta regionális szintként, amely valahol településszint, illetve a megyei szint között helyezkedik el. Nagymértékben támaszkodtunk a fim *Anssi Paasi* régió-definíciójára, aki a régiót „a 'longue durée' egy intézményes sférjára”-ként definiálva rámutatott arra, hogy a különféle regionális egységek (közöttük a kistérség) definíciójában a történeti dimenzió esszenciális szerepet játszik.

A történeti dimenzió feltárása során különös hangsúlyt fektettünk az úgynevezett „*történeti hivatkozások*”-ra. Történeti hivatkozásoknak neveztük azokat a regionális identitásformákat, amelyek felhasználásával a helyi szereplők (első megközelítésben: az általunk vizsgált kistérségi önszerveződések irányítói-működtetői) történetileg indokolják az illető kistérségek egységét. Ami a történeti hivatkozásokat pontosító külső magyarázati sémákat illeti, az időbeliségek pluralitásának problémájára hívtuk fel a figyelmet. Bár Paasi számára mintha kizárólag a „longue durée” leginkább tartós struktúrái lennének relevánsak, mi – csatlakozva *Bernard Lepetit*, illetve *Jean-Luc Phivreau* felfogásához – inkább arra hív-

ha úgy jelszik, racionális módon – válaszolják ki partnereiket, illetve fogalmazzák meg közös céljait

Mi az *Újudvar* köré szerveződő *Zalaapát-Hátai Kistérségi Társulás* példáján keresztül szemlélítettük az efféle rendellenes vonásokat mutató települések és/vagy kistérségek esetét. A mindössze három településből (*Újudvar*, *Nagybakónak*, *Zalaiújlak*) álló társulás sem az 1925-ös községi közigazgatási újjászervező lapok, sem pedig az 1960-as helyzetképzési adatai felmérés adatai alapján nem volt általános történeti magyarázó sémákba illeszthető. A Zalaapát-Hátai Kistérségi Társulás elnökövel, illetve a környező kistérségek irányítóival működtetőivel készített interjúk tanúsága alapján az 1996-ban megalapított társulás legfontosabb célja a szomszédos, Zalakaros központú társulással való kapcsolatot megteremtése, konkrétanban: egy Újudvart Zalakarossal összekötő út megépítésének szándéka volt. Az úttépítés azonban túlságosan magas költségekkel járt volna, s Nagybakónak és Zalaiújlak egyre inkább úgy érezte, semmi érdeke nem fűződik ahhoz, hogy részben a saját költségén közelebb hozza Újudvart a zalakarosi idegenforgalom áldásaihoz. A társulás ezért 2001-ben már

történeti örökségre vonatkozó fogalomhasználat inémet bemutatott diszkontinuitás-modelljének felhasználásával közelíthetők meg helyesen.

(A kutatás eredményei 5. – a tartósabb struktúrákra nem illeszkedő anomáliák)

Végül a harmadik esettanulmány annak a prekonceptciónak a kritikai elemzését tűzte ki célul, mely szerint a tartósabb struktúrákra építő magyarázó sémák (a „*területkörnyezet*”, a „*természeti közösség*” vagy a „*klímáj*” fogalmat) minden esetben elégtető magyarázatot adnak a kistérségi szint kialakulására, területi szerkezetére és működésének sajátosságaira. Léteznek azonban olyan társulások és/vagy települések, amelyek esetében csupán az eseti történeti leírás jelenthet elégtető magyarázatot. A tartósabb struktúrák hatását-érvényességét gátító „rendelensségek” között kiemelt hely illeti meg azokat a személyes és/vagy települési konfliktusokat, amelyek megkádalyozzák helyi szereplőket abban, hogy a kistérség egységét kialakító tartósabb struktúrákhoz igazodva –

tuk fel a figyelmet, hogy néha a „rövid időtartamhoz” kötődő struktúrák is döntően tudják befolyásolni (átforgatni) a regionális egységek alapvető sajátosságait. S ha ez így van, ezekben az esetekben csupán az eseti történeti leírás módszerét igénybe véve adható elégtető magyarázat.

(A kutatás forrásai)

A humanista kindulópontokhoz köthető forrásokat alapvetően kétfajta típusra, személyes interjúkra, illetve különféle pályázati anyagokra osztottuk fel:

- (i) A személyes interjúkat mi magunk készítettük Zala megye kistérségi önszerveződéscinek irányítóval-működőtővel 2001 és 2003 között. A történeti hivatkozások a „*Mi teszi az Önök kistérségét egy kistérséggé?*” típusú kérdéssel igyekeztünk előhívni, illetve a „*Íssza tudna emlékezni a kistérség megalakulásának konkrét körülményeire?*”, *Mikor alakult a kistérség és miért ekkor?*”. Milyen fő célkitűzéseket fogalmazott meg a kistérség-

ség a megalakulásakor?” típusú kérdésekkel elmélyíteni és/vagy pontosítani.

(ii) A pályázati anyagok közül a két legfontosabbra: a *Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium (KTM) – PHARE Területfejlesztési Program által kiírt 1993-94-es pályázatra* (megalálható: a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetében), illetve a *Földművelésügyi és Területfejlesztési Minisztérium által a SAPARD programban való részvételre kiírt 1999-es pályázatra* (megalálható: a VÁTI Kht. Vidékfejlesztési Főosztály iratárában) koncentrálnunk. Ezekben a dokumentumokban történeti hivatkozások leginkább a SWOT-analízis alapkategóriáival („erőségek”, „gyengeségek”, „lehetőségek”, „veszélyek”) kapcsolatosan bukkantak fel.

A strukturalista értelmezési kerethez köthető források a történeti hivatkozások észleléséhez nyújtottak segítséget. A vonzaskörzet-alapú diskurzustozó köthető tartósabb struktúrákat az 1925-ös közéleti közgazdasági tájékoztató lapok (megalálható: a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában), illetve az 1960-as közéleti

mei a modernizációt, hanem inkább azt, hogy mi célból állították ezt bizonyos 1990 utáni kistérségi önszervező-disk. Elsősorban az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának a szerepére mutatunk rá. Magyarország SAPARD-tervében ugyanis hangsúlyos szerepet kapott „a falvak történelmi és építészeti emlékeinek, értékeinek helyrehozatala, védelme, revitalizációja”, a „vidéki turizmus” anyagi támogatása, s ebből következően egyáltalán nem meglepő, hogy a történeti-néprajzi értelemben vett Göcsej területén fekvő kistérségek a „Göcsejhez tartozás” fogalmánál építettek vidékfejlesztési stratégiájukat. Egyesek - ha kell, a valóság megkérdőjelezésén keresztül is - arról kívánták meggyőzni a pályázatok elbírálót, a történeti örökség még nem annyira erodált, hogy kellő anyagi segítséggel ne lehessen azt fenntartani, esetleg még teljesebbé tenni. Mások viszont elismerték a történeti örökség erodált voltát, s csupán annak „revitalizációjához” kérték a pályázat elbírálóinak segítségét. Akárhogy is van, a kisajál-alapú megközelítés fontos adalékokkal szolgálhat a kistérség fogalmának kidolgozásához. Arra azonban okvetlenül fel kellett hívni a figyelmet, hogy a valamely kisajálhoz tartozás mögött álló jelentéstartalmak csupán a

lényege ezzel a kérdéssel adható vissza. Egy begyűrt-sített, de a hazai regionális diskurzus számára egyáltalán nem idegen megközelítés a múlt közvetlen hatását emeli ki, vagyis azt állítja, hogy a régi gazdálkodási formák, a hagyományos életmód és a szokások, a népművészet bizonyos elemei túléltek a modernizációt és valamilyen módon relevánsakká válhatnak a jelenlegi kistérségek léte szempontjából („*a történeti örökségre vonatkozó fogalomhasználat kontinuitás-modellje*”). A Zala megyére vonatkozó helytörténeti adatár tanúsága szerint azonban a Göcsej területén fekvő települések döntő többsége már 1967-ben a hagyományos népi kultúra erőteljes erőzójáról számolt be, s ezt a szocialista korszak népszámlálásainak eredményei, így a jelentős mértékű foglalkoztatási ártérgződés is igazolta.

Ezért mi egy teljesen másfajta megközelítés – „*a történeti örökségre vonatkozó fogalomhasználat diszkontinuitás-modellje*” – mellett érvelünk. Eszerint a „Göcsejhez tartozás” fogalma csupán annak folytonosan változó használati módjaiból kiindulva érthető meg. Vagyis nem azt tekintettük a legfontosabb kérdésnek, hogy valóban túléltek-e a hagyományos népi kultúra bizonyos ele-

helyzetképteliségtől adaggyűjtés (megálálható: a Központi Statisztikai Hivatal Irattárában) felhasználásával, egy általános történeti magyarázó séma keretei között teszteltük. Mivel azonban ez csupán részleges magyarázatot adott az aktuális kistérségi szint alapvető jellemzőire, bizonyos korrekciók is szükségessé váltak.

A korrekció lehetséges irányait három esettanulmány segítségével szemlétettük. A Gellénháza Tésége Kistérségi Társulás kohézióját vizsgáló esettanulmányhoz *Gellénháza házassági anyakönyvei*, a Göcsejhez tartozás problémáit vizsgáló esettanulmányhoz *a Zala megyére vonatkozó helytörténeti adatár* egyes adatai, míg a tartóssabb struktúrákba nem illeszkedő anomáliákat (példámban Újduvar és Gelse községek konfliktusát) vizsgáló esettanulmányhoz elsősorban a különféle *megyei, járási, községi szocialista korszakbeli tanácsilés-jegyzőkönyvek* szolgáltak alapvető forrással. Az esettanulmányok alapvető forrásai a Zala Megyei levéltárban kutathatók.

Kutatásunk első szakaszában a „kistérség = vonzáskörzet” definíció relevanciáját teszteltük a kései államszocializmus közigazgatási-területfejlesztési diskurzusa által intézményesített alapkategóriának örökségén keresztül.

(a) A városi vonzáskörzet szintjéhez köthető kistérségi önszerveződések esetében leginkább az 1984 és 1990 között létező „városkörmeyki igazgatási rendszer” (az 1984-ben megszűntetett járásek utódainak) hatását tűnt célszerűnek megvizsgálni. Azonban meglehetősen gyenge kontinuitást tudunk csak kimutatni az egykori városkörmeyek-központok által vezetett Zala megyei kistérségi önszerveződések, illetve az egykori városkörmeyek között: mindössze a *Letenye* központú *Dél-Zala Marahid Kistérség* fedte le az 1984 és 1990 közötti városkörmeyek településeinek legalább 50%-át, a többi esetben ezek az arányok jóval szerényebbek voltak. Sőt, az egyik hajdani városkörmeyek-központ (*Lenti*) az 1990 és 2004

A második esettanulmány már magát a vonzáskörzet-alapú megközelítést vette célba, ugyanis az 1990 után kialakuló kistérségek között számos „homogén” jellegű önszerveződés is található. Az interjúszövegek és/vagy pályázati anyagok tanúsága szerint ezek identitását általában valamely „kistájhoz” tartozás határozza meg. Számunkra elsősorban azok a kistérségi önszerveződések bírnak különös jelentőséggel, amelyek a kistájhoz tartozásra a történeti örökség fogalomkörével kapcsolatosan – például hagyományok, a népi kultúra és más hasonló segítségével – utaltak. A történeti-néprajzi alapon szerveződő kistájak közül Zala megye területén a Göcseji a legismertebb. Ezért a „kistáj” fogalmával kapcsolatos problémákat néhány göcseji kistérség, kiemelten: az *Őrség-Göcsej-Heés Téségi Területfejlesztési Társulás*, illetve a *Göcsej Tésége* vidékfejlesztési társulás területén belül található társulások példáján keresztül szemlélítettük.

Milyen módon határozza meg a múlt a Göcsejhez tartozó kistérségi önszerveződések legfontosabb sajátosságait? A „kistáj” fogalmával kapcsolatos problémák

Így a „mindennapi tapasztalat” világtól kiindulva nem csupán a nagyváros vonzerjét, de talán a statisztikai kistérségek létjogosultságát is igazoltuk.

- A „súlyozott” modell segítségével viszont a Gellénháza Térsége Kistérségi Társulás belső kohéziójának történeti gyökereire mutatunk rá. A Gellénházához leginkább vonzóó hat település ugyanis az 1870 és 1980 közötti időszakban egyetlen település, *Petrikeresztúr* kivételével, 1942 és 1980 között pedig már teljes mértékben megegyezett a Gellénháza központú társulás további hat településével, Gomboszeggel, Iborfiával, Lickóvadamossal, Nagyfengyelrel, Ormándakkal és Petrikeresztúrral. Ezzel a városi vonzaskörzeteken belüli, a Gellénházához hasonló alközpontok köré szerveződő társulások létjogosultsága is igazolást nyert.

közötti időszakban egyáltalában nem állt kistérségi önszerveződés élén.

1990 és 1996 között elsősorban a városok passzívítása miatt nem szerveződtek újra az egykori városkörnyékek: a rendszerváltás következtének válságos időszakában a városok nem engedhettek meg magának a kistérségi társulások menedzselésével együtt járó, csupán hosszabb távon megtérülő áldoztvállalást, a közigazgatási-területfejlesztési politika pedig nemigen nyújtott ösztönzést ehhez. Mindennek következtében a rendszerváltást követően két „város nélküli városkörnyék” alakult: a Túrje központú Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás az egykori Zalaszentgrót városkörnyék, míg a Csesztreg központú Óség-Göcssej-Hetés Térségi Területfejlesztési Társulás az egykori Lenti városkörnyék hátrányos helyzetű településeinek többséget fogja össze. Lenti csupán megkésve, az 1994-es önkormányzati választások után, egyszerű tagként csatlakozott a Csesztreg központú társuláshoz, míg Zalaszentgrót mindvégig távol maradt a Zala-KAR-tól, s 1995-ben inkább saját társulást alapított *Zalavölgye Kistérségi Társulás* néven.

A helyzet 1996-ban változott meg, amikor a területfejlesztési törvényben kilátásba helyezett támogatások hatására még a két megyei jogú város, Zalaegerszeg és Nagykanizsa is eljuttat saját kistérségi társulásainak (az *Észak-Zalai Területfejlesztési Önkormányzati Társulásnak*, illetve a *Nagykanizsa és a környező települések Területfejlesztési Társulásának*) megszervezéséig. A támogatások elmaradozása miatt 1996 és 2004 között azonban az egykori városkörnyékek örökösei továbbra sem fejtették ki érdemi tevékenységet. Pedig „*a minden települést egyformán érintő ügyek*” iránt még azoknak a társulásoknak esetében is komoly érdeklődés mutatkozott, amelyeknek az irányítói-működtetői az interjúkban igen széplelkiesen nyilatkoztak az illető kistérségek jövőképeiről. Vagyis tűnjének bármilyen ellentmondásosnak is az egykori városkörnyékek örököseinek 1990 és 2004 között elért eredményei, könnyen meglehet, hogy egy megfelelően működő közigazgatási-területfejlesztési politikanak a segítségével a jövőben mégis a kistérségi szint alapvető fontosságú elemévé tudnak válni.

(i) Az első, „súlyozatlan” modell kialakítása során a Gellénháza házasodási vonzaskörzetébe tartozó települések rangsorolását a gellénházaikkal kötött exogám házasságok abszolút száma segítségével oldottuk meg, s így lehetővé vált azoknak a településeknek a meghatározása, amelyekhez a vizsgált időszakban Gellénháza vonzódott a leginkább.

(ii) A második, „súlyozott” modell keretei között viszont már nem a házasságkötések abszolút számait, hanem ezeknek az 1870 és 1980 közötti átlagos településlélekszámokkal alkotott hányadosait rangsoroltuk. Így vált lehetségessé a Gellénházához leginkább vonzó települések sorrendbe állítása.

Az eredmények nagyjából-egészében igazolták Batha Zoltáné narratíváját:

- A „súlyozatlan” modell segítségével a Gellénháza Térsége Kistérségi Társulás (Gellénháza, illetve az egyéb települések) Zalaegerszeg felé irányuló vonzódásának történeti gyökereire mutatunk rá.

teszi érthetővé az 1990 után megjelenő kistérségi szint legfontosabb sejtósságait. A korrekció első esettanulmánya ezért általános történeti magyarázó sémánk kiszélesítésére tett kísérletet, mégpedig a helyi társadalom egésze által megélt kapcsolatok szem előtt tartásával. Ezeket a kapcsolatokat azokból a történeti hivatkozásokból kiindulva próbálunk megagadni, amelyeket az önszerveződéseik irányítói-működtetői nem a közigazgatási területfejlesztési diskurzus szereplőiként, hanem a helyi társadalom egyik tagjaként alkottak meg.

Az esettanulmány tárgyátul egy olyan kistérségi önszerveződést, a Gellénhíza Térsége Kistérségi Társulást választottunk, amelynek esetében általános történeti magyarázó sémánk egyértelmű kudarcot vallott: 1925-ben a jelenlegi társulás területén egyetlen mikrokörzet-központot sem sikerült kimutatnunk. A kistérség ehöke, Batha Zoltáné szerint a Gellénhíza Térsége Kistérségi Társulás viszont mégis egyfajta „természetes közösség”, amelyen belül a kohézió a települések közötti házassági kapcsolatok szorosságával magyarázható. Batha Zoltáné narratíváját Gellénhíza 1870 és 1980 közötti házassági anyakönyveinek segítségével, két lépésben teszteltük:

(b) Funkcionális kapcsolatok nem csupán a város és vonzaskörzete között léteznek, hanem eméi jóval szérelyebb léptékben, a társadalmi cselekvők mindennapi mozgásmódaihoz köthető *mikrokörzet* szintjén is. Zala megyében számos példát találhatunk ezekre a mikrokörzet szintjéhez köthető önszerveződésekre. Leginkább az egykori közös községi tanácsok, illetve a kiemelt alsófokú vonzaskörzetek örökségére hivatkozó kistérségi önszerveződéseket (a Csontkabhgyháti központú *Felső-Gőceji Kistérségi Társulást*, a Gellénhíza központú *Gellénhíza Térsége Kistérségi Társulást*, illetve a Bak központú *Válicsa-völgye és Térsége Területfejlesztési és Idegenforgalmi Társulást*) soroltuk ebbe a kategóriába. Előfordult továbbá olyan kistérségi önszerveződés is (a Zalalövő központú *Gőceji és Óség Kézős Határvidéke Zalalövő vidékfejlesztési társulása*), amelynek öndefiníciója a kései államszocializmus közigazgatási-területfejlesztési diskurzusa által intézményesített alapkategóriák helyett már inkább a funkcionális kapcsolatok eredendő sokféleségére helyezte a hangsúlyt.

A kései államszocializmus közigazgatási-területfejlesztési diskurzusát általánosságban az intézményesített alapkatégoriák magyarázóereje tehát igencsak behatároltnak bizonyult. A mikrokörzet szintjéhez köthető kistérségi önszerveződéseket egyetlen az egykori közös községi tanácsokra és/vagy a kiemelt alsófokú vonzaskörzetekre vonatkozó hivatkozások meglehetősen csekély számban fordultak elő. A városi vonzaskörzet szintjéhez köthető kistérségi önszerveződéseket esetében az egykori városkörnyékekre és/vagy járásokra vonatkozó utalások ugyan jóval gyakrabban kerültek elő, de településszinten komoly anomáliák mutatkoznak: még a hajdani városkörnyékekkel leginkább kontinuos kistérségi önszerveződés, a Letenye központú Dél-Zalai Mura-híd Tervei Településfejlesztési Társulás is csupán 50%-át fedte le az egykori Letenye központú városi jogú nagyközségkörnyék településeinek. S éppen ezek a problémák tették szükségessé a városi vonzaskörzet, illetve a mikrokörzet szintjének átfutóbb, a funkcionális kapcsolatok eredendő sokféleségéből kiinduló, s egyidejűleg a közvetlen előzményekben is tüdőpő meghatározását. Általános történeti magya-

telőn meghatározása sem volt lehetséges: a *Sírmellék* központú a Kis-Balaton Tervei területén két mikrokörzet-központot mutathattunk ki 1925-ben, a *Szepetnek* központú Dél-Nyugat Zala – Muranente Vidékfejlesztési Társulás, illetve a *Becsvölgye* központú Göcsej Tervei Vidékfejlesztési Társulás területén viszont egyetlenegy sem. Mindezek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy általános történeti magyarázó sémákat korrigálnunk kell. Azonban aligha létezik egy minden esetre alkalmazható, „uni-verzális” korrekció. Ezért kutatásunk második szakaszában fel kellett adnunk az általános történeti magyarázó séma megalkotására vonatkozó igényünket, s meg kellett elégednünk néhány egyedi példa bemutatásával.

(A kutatás eredményei 3. – a természet közösség)

Az 1925/60-as adatlapok elsősorban a mindenkori közigazgatási-területfejlesztési diskurzus számára relevánsnak tartott funkcionális kapcsolatokat rögzítették. Az általános történeti magyarázó séma problémái azonban behatároltak, a mindenkori közigazgatási-területfejlesztési diskurzus perspektívája önmagában nem

elvének megfelelően szervezte újjá Magyarország közigazgatását – inkább a lokális, mint a kistérségi szintet reprodukálják. Figyelemünket ezért a mikrokörzeti szint örökségéhez kapcsolható kistérségi önszerveződések központjainak, illetve az 1925-ös adatok segítségével nyert mikrokörzet-központok kontinuitására korlátozzuk, feltételezve, hogy a kontinuous módon létező központok mögött kontinuous módon létező mikrokörzetek rejtőznek. S valóban, az *Egervár* központi Észak-Nyugat Zalai Kistérségi Társulás, a *Gélese* központi Principális-mente Térségi Területfejlesztési Társulás, valamint a *Zalaölvő* központi Göcsej és Óség Közös Határvidéke Kistérségi Társulás területén belül a központi település már 1925-ben is az illető mikrokörzet központjának szerepét töltötte be. Nem zárhatunk ki bizonyos kontinuitást a Kerkamenti Kistérség, a Válicsa Völgye és Térsége Területfejlesztési Társulás, illetve a Zalakaros Környéki Települések Területfejlesztési Társulásának területén sem, noha a központi települések ez utóbbi esetekben (Lenti → Lovászi; Sójór → Bak; Zalakomár → Zalakaros) nem maradtak változatlanok. Azonban olyan esetek is jöcskán előfordulnak, amikor még a kontinuous mikrokörzet-központok egyér-

rázó sémának kidolgozása során ebből a megfontolásból indulunk ki.

(4 kutatás eredményei 2. – Egy általános történeti megurázó séma)

Célunk Zala megye kistérségi vonzaskörzeteinek (a városi vonzaskörzetek és a mikrokörzetek) rekonstrukciója volt az 1925-ös, illetve az 1960-as évekre vonatkozóan. Az egyes városi vonzaskörzet-központokat és mikrokörzet-központokat, illetve a hozzájuk tartozó vonzaskörzeteket az egyes települések központi funkcióinak léteiről vagy nemléteiről tanúskodó információk alapján, a faktoranalízis módszerének segítségével határoztuk meg.

- elsőként egy-egy „városi vonzaskörzet-központ faktor”, illetve „mikrokörzet-központ faktor” hoztunk létre,
- majd pedig a rotált faktormátrixokban szereplő faktorsúlyok összegzésével településről településre meghatároztuk a hozzájuk tartozó városi von-

zaskörzet-központokat, illetve mikrokörzet-központokat.

(a) Az így megalkotott általános történeti magyarázó séma különösen a városi vonzáskörzet-központ falként igazban bizonyult sikeresnek. Az egykori városokor nyelvi igazgatási rendszer örökbeai, illetve az 1975-es ésvagy az 1960-as adatok alapján reprodukált városi vonzáskörzetek között ugyanis a legöbör esetben jelentős mértékű kontinuitás volt kinnuntható. A *Pacska* központú *Közép-Zalai Kisvárség Társulása* esetében az 1949-ben megszerveztet Pacsai járás öröksége bizonyult fontosabbnak, míg a *Letenye* központú *Del-Zala Murahida Kisvárség Társulása*, a *Keszthely* központú *Keszthely-Hévíz Kisvárség Társulása*, a *Keszthely* központú *Keszthely-Hévíz Kisvárség Társulása* és a *Zalaúszád* központú *Tatinka-Régi Rögök Önkormányzat Társulása* esetében a másodlagos válgahálózat elnöi, és az ott követő korszak örökségeit egyaránt hangsúlyosnak tekinthetjük.

Bizonyos fokú kontinuitást még a „város nélküli városkörmövények” esetében is kimutattunk. Az Őrség-Göcsej-Hétes Tervei Területfejlesztési Társulás jelenlegi területén található települések többsége 1925-ben és

1960-ban egyaránt Lenti városi vonzáskörzetének belső magjához tartozott. Az egykori Zalaszentgrót városkörnyéki területet kettőszázötven hektárral bővítették, melynek felét a városi vonzáskörzethez tartozó terület kiterjesztésének gyökereit egészen az 1925-ös évi szélirányi vizsgálatunkig visszavezethetjük. A Zala-KAR Területfejlesztési Társulás 1992-es felmérése során a területi innovációs Társulás jelenlegi területén található települések ugyanis az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok tanúsága szerint inkább Sümeg, a Zalavölgy Kistérsége Társulása jelenlegi területén találhatók. Általános történeti magyarázat semmiképpen egyetért a két településsel, pedig inkább Zalaszentgrót felé orientálódott. A területi innovációs Társulás 1992-es felmérése során a területi innovációs Társulás jelenlegi területén található települések ugyanis az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok tanúsága szerint inkább Sümeg, a Zalavölgy Kistérsége Társulása jelenlegi területén találhatók. Általános történeti magyarázat semmiképpen egyetért a két településsel, pedig inkább Zalaszentgrót felé orientálódott.

(b) A mikroközvetítő-központ faktor esetében már jóval több probléma merült fel. Már az 1925-ös közszégi közígyazgatási tájékoztató lapok is egy meglehetősen rossz szul struktúrált mikroközveti szintről tanúskodnak, az 1960-as adatok pedig – szoros összefüggésben azzal, hogy az 1950. évi I. tv. az *ügy telepítés – y tanács* –